

Tarek Osman

Egypte,
een geschiedenis
van Nasser tot na Mubarak

Vertaald door
Ruud van de Plassche en Jan van de Westelaken

Uitgeverij Bulaaq | Amsterdam
Uitgeverij EPO | Antwerpen

Voor
Amal Iskander-Samaan,
Mahmoud Ibrahim Osman
en Zamira Ismael

*'Als je erachter bent gekomen wat niet goed voor je is,
kun je dat ook beschouwen als een soort magische reis
om uit te vinden wat werkelijk goed voor je is.'*
Naguib Mahfouz (in *Miramar*)

De pers over *Egypte, een geschiedenis van Nasser tot na Mubarak*:

‘met gevoel geschreven en geschraagd door een indrukwekkend gevarieerde lijst bronnen en een scherp inzicht en beoordelingsvermogen.’ *The Economist*

‘een goed gedocumenteerd en beargumenteerd boek.’
John Bradley, *Literary Review*

‘Het boek is beknopt, leesbaar, helder en met passie geschreven. Een goede inleiding op het verhaal van Egypte.’ *The Boston Globe*

‘[dit boek] is een actueel verslag van de toestand van het land aan het einde van dertig jaar Mubarak. [...] L. Carl Brown, *Foreign Affairs*

‘Osman geeft een gestructureerde historische context [...] en zijn analyse is meer ter zake dan die van veel van de tegenwoordige experts.’ Carlin Romano, *The Chronicle of Higher Education*

‘[de auteur] schetst een kleurrijk en overtuigend beeld van de ondergang van het Mubarak-regime [...] Een boeiend verslag van hoe verschillende ontvlabbare ingrediënten voor revolutie samenkwamen, en wachtten op een laatste vonk.’
Gerald Butt, *Times Literary Supplement*

‘elegant geschreven, een verhelderende analyse van de barsten en ongenoegens van het huidige Egypte.’ *Middle East Journal*

‘Osman heeft een doelgerichte en heldere stijl [waarmee] hij de aandacht van de meeste algemene lezers vasthoudt.’
Joyce Tyldesley, *Financial Times*

‘Actueel, liefdevol en gezaghebbend [...] het behandelt alle belangrijke krachten in het spel met een slimme strategische blik.’
The Independent

Inhoud

Dankwoord 6

Een opmerking over transliteratie 8

Inleiding 11

1 De wereld van Egypte 31

2 Nasser en het Arabisch nationalisme 59

3 De islamisten 95

4 De opkomst van het liberale kapitalisme 135

5 Egyptische christenen 165

6 Het tijdperk Mubarak 187

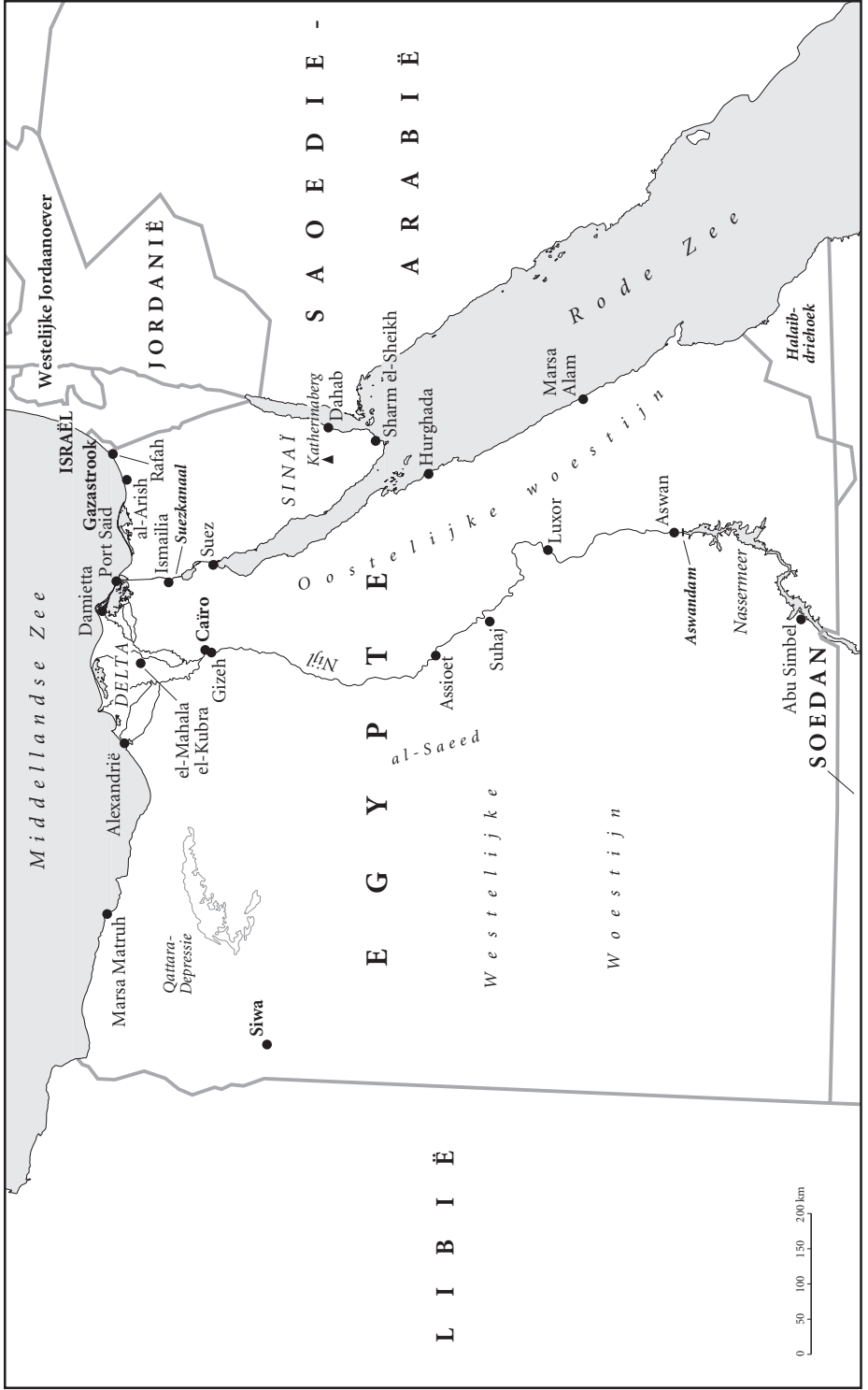
7 Jonge Egyptenaren 223

Conclusie 253

Noten 283

Literatuur 315

Register 325

Middellandse Zee

ISRAËL
Westelijke Jordaanoever

JORDANIË

SAOEDIË -
ARABIË

LIBIË

E G Y P T E

SINAÏ

Oostelijke woestijn

Nijl

al-Saeed

Westelijke woestijn

W o e s t i j n

Rode Zee

Halab-driehoek

Damietta

Port Said

Gazaastrook

al-Arish

Rafah

Ismaïlia

Suezkanaal

Suez

Caïro

Gizeh

el-Mahala el-Kubra

Alexandrië

Marsa Matruh

Siwa

Kathernaberg

Dahab

Sharm el-Sheikh

Hurghada

Marsa Alam

Luxor

Assiout

Suhaj

Aswan

Aswandam

Nassermeer

Abu Simbel

SOEDAN

De wereld van Egypte

DE KLASSIEKE GRIEKSE HISTORICUS Herodotus beschreef Egypte als 'het geschenk van de Nijl'. Inderdaad heeft deze grote rivier dit land millennia lang gevoed en gedragen als een van de vruchtbaarste landbouwgebieden van de wereld. Vanuit haar oorsprong in de afwateringsplateaus van Ethiopië stroomt zij door de moerasgebieden van Soedan en voorziet de nauwe bedding langs haar oevers van een dikke laag natuurlijke kunstmest. De Nijl schonk leven aan de vallei en aan de delta en beheerste met haar periodieke overstromingen en het zich weer terugtrekkende water de eeuwige seizoenscycli van planten en oogsten. De zekerheid van overvloed was het fundament van een economische stabiliteit die de bewoners van de regio in staat stelde hun maïs en tarwe te verhandelen voor luxe goederen uit de Levant, Griekenland, Mesopotamië en Centraal- en Oost-Afrika.

De verspreiding van de internationale handel (oostwaarts vanuit Griekenland, noordwaarts vanuit Afrika en westwaarts vanuit Perzië) maakte Egypte welvarend en rijk. Zijn ligging op het kruispunt van vele handelsroutes, met inbegrip van de zijderoute die Europa verbond met het westen van Azië, India en het zuiden van China, maakte van de regio tevens een van 's werelds belangrijkste geostrategische plekken.

Vrijwel elke grote beschaving in het Middellandse-Zeebekken en het Midden-Oosten (en later Europa) benijdde Egypte om zijn centrale ligging en rijkdom. Grieken, Perzen, Mesopotamiërs, Romeinen, Arabische moslims van het schiereiland, de latere islamitische rijken van de Fatimiden, Ajjoebiden, mammelukken¹ en Ottomanen,

het Frankrijk van Napoleon en het koloniale Groot-Brittannië, zelfs Hitlers Duitsland: allemaal zijn ze de delta en vallei binnengevallen in een poging deze te onderwerpen. Geografie en natuur mogen de Egyptenaren dan rijkelijk bedeed hebben, de geschiedenis heeft hen wreed behandeld. Egypte is ten prooi gevallen aan vrijwel alle indringers en in de loop van zijn lange geschiedenis zijn zijn bewoners gereduceerd tot de status van tweederangsburgers in hun eigen land, en soms zelfs tot slaven van buitenlandse heersers.

De status van Egypte onder vreemde heerschappij wisselde van die van belangrijke provincie (zoals onder het Griekse, het Romeinse, het islamitische Arabische, het Ottomaanse en het Britse Rijk) tot de basis van een uitdijende staat (zoals onder de Fatimiden, Ajjoebiden en mammelukken). In vrijwel alle gevallen werden de hulpbronnen van het land (van de bodemschatten tot de zware arbeid van de bevolking) ingezet om de belangen en ondernemingen van die vreemde overheersers te dienen, met weinig achting voor de ontwikkeling en verbetering van de Egyptenaren zelf.

De meeste historici beschouwen Mohamed Ali, die van 1805 tot 1849 over Egypte heerste, als 'de stichter van het moderne Egypte' en de architect van 's lands eerste ontwikkelingsproject. Mohamed Ali, die van Albanese komaf was, was als soldaat in een Ottomaans garnizoen naar Egypte gekomen, waar hij getuige was van Napoleons inval en verovering van het land in 1798. Napoleon beschouwde Egypte als 'de strategische prijs van de Oriënt'. Hij meende dat Frankrijk met de verovering van Egypte de basis zou leggen voor een rijk in het Midden-Oosten en daarmee de route van Groot-Brittannië naar haar belangrijkste kolonie, India, zou blokkeren. Maar Napoleons campagne liep uit op een mislukking. De Fransen waren niet in staat de orde te handhaven en de Egyptenaren kwamen in minder dan drie jaar tijd meer dan vijf keer in opstand. Nelson verwoestte de Franse vloot bij Abukir in de Slag van de Nijl, slechts enkele weken na de invasie. Napoleon moest het beleg van Akko in 1799 opgeven en zijn bevelhebber in Egypte, Kleber, werd vermoord. In 1801 trokken de Fransen zich terug. Door het religieuze establishment te manipuleren en de restanten van de mammelukken uit de weg te ruimen, slaagde Mo-

hamed Ali erin het politieke machtsvacuüm op te vullen en het land in zijn greep te krijgen. Zijn ervaring met Franse wapens, schepen, wetenschappelijke kennis en complexe bestuursystemen overtuigde hem ervan dat de nieuwe staat de Ottomaanse erfenis van zich af moest schudden en zich voor zijn toekomst diende te richten op het Europese voorbeeld. In 1808 brak Mohamed Ali met de Ottomaanse nalatenschap van vier eeuwen (sinds de verovering van Egypte in 1517 door Selim I) door al het land te onteigenen, waarmee hij alle bestaande aanspraken en eigendomsakten waardeloos maakte en zichzelf tot de enige wettige eigenaar maakte van het hele Egyptische grondgebied.

De herverdeling die hierop volgde kwam ten goede aan zijn familie. In de jaren 1850 hadden zijn familieleden meer dan de helft van alle Egyptische landbouwgrond in handen. Tegen het einde van de jaren 1880, na een grote onteigeningsgolf die volgde op de verbanning van kedive Ismael, Mohamed Ali's kleinzoon, had de familie nog steeds meer dan een vijfde van alle Egyptische grond in bezit.² Van de herverdeling profiteerde ook een selecte groep Albanese en Turkse officieren en huurlingen die Mohamed Ali hadden bijgestaan in zijn militaire en politieke avontuur, evenals sommige lieden die aan het hof van de Ottomaanse sultan in Istanbul hadden gelobbyd voor diens erkenning als de heerser van een onafhankelijke staat binnen het rijk.

De Ottomaanse sultan had niet meer te bieden dan officiële erkenning. Al meer dan een eeuw was de Ottomaanse grip op Egypte verzwakt geraakt als gevolg van de controle over het land door de militaire Qazdagli-clan. In de jaren 1760 deed Bulutkapan Ali Bek (ook bekend als Ali Bek de Grote, het prominentste lid van de familie) een poging om de Egyptische controle over de Levant uit te breiden ten koste van de Ottomanen. De territoriale verliezen die Ali Bek de Ottomanen had toegebracht waren een indicatie van de onmacht van de Verheven Porte om zijn Arabische rijk te verdedigen. Ali Beks veroveringen stagneerden enkel omdat hij verraden werd door zijn schoonzoon Mohamed Bek Abu al-Dahab, die Ali Bek opvolgde als heerser over Egypte, maar slechts twee jaar regeerde. In hun poging de con-

trole over Egypte te herwinnen gaven de Ottomanen hun Syrische onderkoning, Ahmed Pasha al-Gazzar (de ‘Slachter’), opdracht om ‘de situatie in Egypte te onderzoeken en een strategie aan te bevelen voor een expeditie om het land weer onder controle te krijgen’. Hoewel hij de strategische betekenis van Egypte benadrukte, was Ahmed Pasha’s beoordeling van de Egyptenaren vernietigend. ‘Sinds de Oudheid blinkt het Egyptische volk uit in bedrog en verraad,’ stelde hij, voordat hij meedogenloos militair optreden aanbeval.³

Mohamed Ali instigeerde grote economische veranderingen: de complete vernieuwing van het irrigatiesysteem, de eerste innovatie op dit cruciale terrein in meer dan vierhonderd jaar, de introductie van nieuwe gewassen (vooral katoen) die aantrekkelijke opbrengsten beloofden en de organisatie van productie en industrie in een vroege vorm van verticaal geïntegreerde waardeketens (de katoen werd verwerkt in weverijen rondom het midden van de Nijldelta om de transportkosten zo laag mogelijk te houden). Het verhaal van de katoen in Egypte is nauw verweven met het verhaal van rijkdom en macht in het land. De Egyptische katoenindustrie profiteerde van een historische samenloop van omstandigheden. Toen de Egyptische katoenplantages en -fabrieken hun capaciteit en productie aan het opvoeren waren, hadden de Amerikaanse katoenplantages (grotendeels geconcentreerd in de zuidelijke staten) het zwaar te verduren ten gevolge van de Amerikaanse Burgeroorlog. Het gebied dat in Egypte aan de verbouw van katoen was gewijd werd in minder dan vijftien jaar meer dan drie keer zo groot, en de exponentiële prijsstijging van katoen in deze periode leidde tot grote winsten voor de belangrijkste bezitters van landbouwgrond. Tegen de vroege jaren 1870 bedroegen Egyptes jaarlijkse katoenopbrengsten meer dan twaalf miljoen Engelse ponden. In zijn memoires ‘Ik leefde tussen deze mensen’⁴ deelt Mohamed Farghali Pasha (de katoenkoning van Egypte) inzichten over de katoenindustrie en haar banden met politieke en financiële kringen in Egypte.

Mohamed Ali reorganiseerde tevens het politieke systeem: hij sneed de facto de bestuursbanden met Istanbul door (al bleef Egypte dan, althans in theorie, een vazalstaat van de Ottomaanse sultan),

voerde een strikte controle in op de handel en belastinginning, concentreerde de politieke besluitvorming in een centrale structuur die door Franse en Turkse bureaucraten werd geleid, opende vakscholen naar Frans voorbeeld om studenten op te leiden tot ingenieurs, artsen, docenten en technici en stuurde meer dan 350 van Egyptes knapste koppen naar Parijs en Rome om er verder te worden opgeleid.⁵

Maar Mohamed Ali's belangrijkste initiatief betrof de oprichting van een onafhankelijk, modern leger dat zijn basis had in Egypte zelf. Hij ontbond het contingent huurlingen waarvan de zwakke mamelukken die Egypte in de zeventiende en achttiende eeuw hadden geregeerd afhankelijk waren geweest. Hij liet een aantal Turkse, Albanese, Franse en Italiaanse officieren overkomen om de kern te gaan vormen van een professioneel legercommando. Hij richtte een volwaardige vloot in en voerde een militaire dienstplicht in. Gedurende de eerstvolgende decennia breidde het leger (met name onder leiding van zijn zoon Ibrahim Pasha, tussen 1815 en 1840) het grondgebied van de nieuwe Egyptische staat uit met Palestina, de vallei naast het Libanongebergte, vrijwel het hele huidige Syrië, Soedan en de Hidjaz, de islamitische heiligdommen in Mekka en Medina en de oostelijke domeinen van Nadjd (Ibrahim Pasha maakte de Saudische hoofdstad Diraiyah – nu een buitenwijk van Riyad – met de grond gelijk, arresteerde de Saudische emir Abdullah ibn Saud en zond hem naar Istanbul, waar hij werd onthoofd). Ibrahim Pasha bleek een begenadigd strateeg en legeraanvoerder; na zijn opeenvolgende overwinningen vroeg de Ottomaanse sultan hem een campagne te leiden om de Griekse opstand van 1824 te onderdrukken. Ibrahim Pasha's leger van 18.000 man slaagde erin de Griekse opstand op de Peloponnesos neer te slaan, een prestatie waarvoor de Ottomaanse sultan hem beloonde met het gouverneurschap van vrijwel alle Egeïsche provincies. Deze successen en de snelle groei van het leger gaven de aanzet tot meer economische ontwikkelingen: een nieuwe munitiefabriek (de allereerste in het Midden-Oosten) in Etay al-Baroud, een gespecialiseerde textiel- en kledingfabriek in al-Mahla en sterk toegenomen bedrijvigheid in de havens van Alexandrië en Damietta.

Mohamed Ali begreep dat de schepen van Napoleon, die in ju-

De opkomst van het liberale kapitalisme

GEDURENDE HEEL 2008 heeft het Egyptisch parlement gedebatteerd over de oorzaken van de dubbelcijferige inflatie waar het land toen onder gebukt ging. De parlementaire commissies die de situatie moesten beoordelen waren samengesteld uit een keur van 's lands invloedrijkste zakenlieden en figuren die het meest gebaat waren bij de prijsstijgingen en van wie de meeste tevens vooraanstaande leden waren van de toen regerende Nationaal Democratische Partij.

Die bizarre situatie was een van de vele voorbeelden van de dominantie van het verbond tussen het voormalige Egyptische regime en de belangrijkste economische en financiële machthebbers van het land. Het beeld was helder: meer dan 40% van de rijkdom van het land (echte en semi-liquide bezittingen) was in handen van de rijkste 5% van de bevolking. De toptien van beursgenoteerde Egyptische bedrijven, samen goed voor meer dan 45% van het totale vermogen in de markt, waren in handen van minder dan twintig families. Bijna 40% van de kredietverlening van het land ging naar de dertig grootste particuliere bedrijven.¹ En het allerbelangrijkst, de ministersploeg van 2004 (de 'hervormingsregering', zoals de NDP deze noemde) telde een aantal vooraanstaande zakenmensen en telgen van prominente families: een grootaandeelhouder van een van Egyptes grootste producenten van consumptiegoederen was minister van Handel, 's lands succesvolste zorgverzekeraar was minister van Volksgezondheid en de prominentste tarwehandelaar was minister van Landbouw.

De verwevenheid van het voormalige regime met de kapitalisten van Egypte mocht dan diepgaand zijn, dat gold niet voor de moei-

zame relatie van dat bewind met het Egyptische volk. In 2007-2008 deden zich meer dan 150 demonstraties en stakingen voor. Sommige gingen gepaard met geweld en vereisten een grootschalige inzet van veiligheidstroepen. Het opmerkelijkste voorbeeld daarvan, slechts één uit vele, waren de rellen die uitbraken in een staatsweverij in el-Mahala el-Kubra, die uitmondde in de dood van minstens twee arbeiders, meer dan honderd gewonden en ruim driehonderd arrestaties. De politie en veiligheidstroepen sloten ook meermaals de campus van de Universiteit van Caïro af tijdens gewelddadige botsingen met studenten; duizenden vermeende aanhangers van de islamitische beweging zijn op basis van de noodtoestand en antiterrorisewetten zonder enige vorm van proces vastgehouden. En er werden zelfs meer dan dertig bloggers gearresteerd – merendeels studenten die schreven vanuit hun studentenkamers. Een aantal activisten riep op tot 'een Egyptische intifada' tegen 'onderdrukking en onderwerping'. De Egyptische Organisatie voor Mensenrechten schatte dat minstens 18.000 mensen zonder aanklacht of proces gevangenzaten, vaak onder mensonterende omstandigheden.

De escalatie van zulke woede-uitbarstingen en het toenemende geweld in de relatie tussen regime en volk waren voor een deel te wijten aan de zeer moeilijke leefomstandigheden van de meeste Egyptenaren. De mensen drukten hun afwijzing uit van hoe ze geregeerd worden en van wie hen regeerde. Maar hun protesten hielden ook verband met de hechte machtsconcentratie in de politiek-economische elite.

De alliantie tussen politiek en economie gaat terug op Anwar Sadats *infitah* (letterlijk 'het zich openstellen'), het beleid dat in 1974 werd gelanceerd en dat bedoeld was om de economie open te stellen voor vrijere handel, buitenlandse investeringen en de vrijemarkteconomie. Sadat, president geworden na Nassers dood in 1970, werd in het diepe gegooid zonder dat hij over veel invloed, populariteit of aanhang beschikte. Hoewel hij had behoord tot de leiders van de staatsgreep van 1952, was hij in de jaren vijftig en zestig geen belangrijke steunpilaar van Nassers regime. Mogelijk wist hij zijn positie in de hoogste kringen van het regime te behouden omdat hij geen echte

macht bezat en niet als een bedreiging werd gezien. Dat hij het presidentschap heeft overgenomen was vooral het gevolg van het machtsvacuüm dat ontstond na Nassers plotselinge dood. Toch slaagde hij erin uit diens schaduw te treden toen hij leiding gaf aan de aanval op Israël in oktober 1973, die door de meeste Egyptenaren werd beschouwd als een strategische overwinning voor het land. (Het Egyptische leger stak ondanks de zware fortificaties het Suezkanaal over en overrompelde de Israëlische Bar-Lev-verdedigingslinie; het Egyptische raketschild bleek uiterst effectief in het neutraliseren van de Israëlische luchtmacht en Israël leed zware verliezen. Miljoenen Egyptenaren zijn ervan overtuigd dat als de Verenigde Staten in de twee weken die volgden op de aanval niet 23.000 ton aan voorraden en wapens naar Israël hadden verscheept, waardoor de joodse staat een groot tegenoffensief kon opzetten, de verliezen nog veel groter zouden zijn geweest.)

De *infatāh* was oorspronkelijk meer een politieke dan een economische strategie. Na de oorlog van 1973 beschikte Sadat zowel over het politieke kapitaal als de moed om te breken met het nasserisme en de Egyptenaren een geheel nieuwe politieke strategie aan te prijzen.

Sadat had een grondige hekel gekregen aan de oorlogszuchtige mentaliteit die het Egyptische politiek-economische debat in de jaren vijftig en zestig had gedomineerd, en meende dat de zojuist beëindigde oorlog tussen Egypte en Israël de laatste diende te zijn. Ook had hij een realistische kijk op de machtsdynamiek in het Midden-Oosten (veel van zijn criticasters geloven dat zijn kijk meer 'defaitistisch' dan 'realistisch' was). Sadat besloot op zoek te gaan naar een in zijn ogen realistisch doel: een levensvatbare vrede tussen Egypte en de joodse staat; het omvormen van Egypte als de basis van nasseristisch Arabisch nationalisme tot een van de belangrijkste bondgenoten van de Verenigde Staten in de regio; en het bevorderen van welvaart (*rakhaa*) die zich over Egypte zou verspreiden als gevolg van een drastische verlaging van het defensiebudget, waarbij het land zich van een trouwe aanhanger van het Arabische 'solidariteitsfront' zou omvormen tot een regionale investeringsbestemming die de deur wijd openzette voor handel, commercie en haute finance.

Sadats visie bestond uit een geïntegreerde politieke en economische strategie voor het land. Het openstellen van de economie en het vestigen van een kapitalistisch systeem werden gezien als cruciale voorwaarden voor het verwerven van Amerikaanse steun aan Egypte. De verwachte voorspoed diende de meerderheid van de Egyptenaren te winnen voor de nieuwe geostrategische koers. De economische veranderingen werden geacht de macht van de staat, de regering, het militaire establishment en de publieke sector te verspreiden over een nieuwe en opkomende private sector. Sadat stelde zich voor dat de *infitah* de kiem zou leggen voor een democratisch, kapitalistisch en op het Westen georiënteerd Egypte.

Maar niet tijdens zijn regeerperiode – hij zou uiteraard een absoluut leider blijven. Ahmed Bahaa el-Din, voormalig hoofdredacteur van *Al-Abram*, vertelt in *My Conversations with Sadat* over de veelomvattende en meeslepende effecten die zich volgens Sadat zouden voordoen als gevolg van de *infitah*. Maar die veranderingen waren bedoeld voor de toekomst; ‘Nasser en ik zijn de laatste farao’s,’ vertrouwde hij Bahaa el-Din toe.²

Theorie en praktijk lieten zich echter niet verenigen. De implementering van de *infitah* vertoonde gebreken. Het regime gebruikte de nieuwe economische mogelijkheden om zijn eigen machtsbasis te versterken, om zijn trawanten en bondgenoten te belonen en om een kapitalistische klasse in het leven te roepen waarvan de loyaliteit niet bij de vrije markt en de open economie – laat staan bij de democratie – lag, maar veeleer bij het regime zelf. Via allerlei instrumenten, van vergunningen voor land, goederen en producten tot overheidsopdrachten en -contracten oefende het regime (met behulp van het staatsbestuur en de verschillende takken van het veiligheidsapparaat) immense invloed uit op wie er aan de winnende en wie er aan de verliezende hand was. In veel gevallen beheerste het direct de toewijzing van die economische mandaten en belangen.³

De ontwikkeling van de toerisme-industrie in de zuidelijke Sinäï is een goed voorbeeld. Na de terugtrekking van de Israëliëse troepen uit de Sinäï onderging de regio een enorme transformatie van oorlogsgebied tot toeristenparadijs. De ongerepte stranden van Sharm

Jonge Egyptenaren

DE HUIDIGE TOESTAND VAN EGYPTE doet denken aan een surrealistisch schilderij. Het is moeilijk om de onderdelen ervan te ontcijferen, nog lastiger om de betekenis van het geheel te doorgronden. In het midden van het schilderij zien we donkere, ruwe lijnen; de meeste toeschouwers zouden daar afbeeldingen van woede, frustratie en soms dreiging in ontwaren.

De meest opvallende van die onheilspellende lijnen in het schilderij staat voor de 45 miljoen jonge Egyptenaren onder de leeftijd van 35 jaar (met inbegrip van de grootste groep adolescenten in de geschiedenis van het land). De omstandigheden waarin veel van deze miljoenen leven, worden in veel buitenlandse media wellicht al te fors aangezet: wijken met schrijnende armoede, onbetrouwbare voorzieningen en smerige gebouwen met afbladderende gevels; miljoenen gesluisde jonge vrouwen en meisjes, sommige amper acht of negen jaar oud, met lange mouwen en rokken; smalle steegjes met niet opgehaald vuilnis en open beerputten; luidsprekers op elke straathoek waaruit Koranverzen schallen; onvriendelijke mensenmassa's in overvolle straten; en, als markantste detail, miljoenen jongemannen met woeste ogen en stoffige gezichten, gewoonlijk in beeld gebracht terwijl ze schreeuwen, krijzen en vlaggen verbranden en die worden getypeerd als 'destructieve krachten', 'boze horden' en 'gefrustreerde potentiële energie'. Het gaat hier om een karikatuur die de Egyptische samenleving vaak in schrille kleuren afschildert zonder oog te hebben voor haar rijke schakeringen en kleurvariaties.

Niettemin stemt een minder bloemrijke beschrijving al ernstig genoeg.¹ Scherpere waarnemers wijzen op de institutionalisering van de

corruptie, de angstaanjagende stijging van de criminaliteit, die ook in ernst toeneemt, en een diepgewortelde minachting voor menselijke waardigheid. Zij verbinden dit met de ontaarding van maatschappelijke waarden en gedrag en verschuivingen in het waardesysteem van de samenleving, wat vooral tot uiting komt in geweldsmisdrijven gepleegd door leraren, studenten, zakenlieden en andere leden van de middenklasse. In 2008 werd een negenjarige jongen ontvoerd van Caïro naar Tanta, waar zijn lichaam verminkt en ontdaan van ledematen werd teruggevonden. In datzelfde jaar werd een leraar gearresteerd wegens het toebrengen van dodelijk letsel aan een elfjarige leerling omdat deze zijn huiswerk niet had gemaakt. Ook het aantal gevallen van seksuele intimidatie neemt toe, waarvan het beruchtste in 2007 in Caïro plaatsvond tijdens de festiviteiten aan het eind van de heilige maand Ramadan, toen tientallen jonge mannen als bezetenen de ene vrouwelijke passant na de andere aanrandden. 'De mensen stonden gewoon toe te kijken,' zei een ooggetuige. Daarnaast hebben verscheidene andere gruwelijke zedenmisdrijven de aandacht gevestigd op een complex van sociale problemen in Egypte, met als meest opvallende de situatie van de straatkinderen: duizenden jongens en meisjes, al vanaf hun vijfde of zesde dakloos, die leven in smerige steegjes en zandholen onder bruggen, slapen op trottoirs en in openbare parken, die bedelen of bij verkeerslichten en kruisingen gebruikte of herverpakte goederen verkopen, allen op de vlucht voor armoede, misbruik en uitbuiting.

Zulke ontberingen veroorzaken niet alleen misdaad en verwaarlozing, maar ook ruwheid en hufferigheid. Elkaar snijden en zigzaggend inhalen is de gangbare praktijk geworden in het verkeer van Caïro en Alexandrië. Op elk uur van de dag of nacht vormt een koor van claxons de hysterische achtergrondmuziek op de Egyptische straten. Chauffeurs en voorbijgangers schreeuwen en vloeken naar elkaar om het minste of geringste. Geduldig in de rij staan is een zeldzaam verschijnsel geworden in de winkels of dienstencentra van Egypte. In het openbaar godslasterlijke taal uitslaan is algemeen gebruik geworden, ook steeds vaker door kinderen. De sfeer op straat is gespannen en geagiteerd. Er wordt met luide stem gesproken en ruzies breken

om de meest onbenullige redenen uit. ‘Mensen lijken bereid elkaar naar de keel te vliegen over ogenschijnlijk futiele zaken. De cultuur van tolerantie die onder Egyptenaren zo lang heeft bestaan, is aan het afbrokkelen,’ constateerde socioloog Samir Hanna.² En de klassieke Egyptische traditie om zich als een heer te gedragen (*shahama*), zoals uitgebeeld in de Egyptische zwart-witfilms, is teloorgegaan. ‘Hoe kun je van een man die zestien uur gewerkt heeft verwachten dat hij in de bus opstaat voor een vrouw of een oudere man? Of als hij na die lange dag ergens stopt om brood te kopen, waarom zou hij dan een vrouw voor laten gaan? Wanneer je door het systeem tot slaaf bent gemaakt, heb je eigenlijk geen boodschap meer aan manieren,’ zei een jonge man in een enquête van *Al-Abram Weekly*.³

‘Egypte wordt langzaamaan een heel hardvochtig oord,’ is een veelgehoorde mening. Velen willen niets liever dan het land ontvluchten. In 2006 schreven omstreeks 8 miljoen Egyptenaren (meer dan 10% van de bevolking, van wie de overgrote meerderheid jonger was dan 40 jaar) zich in voor de Amerikaanse Greencard-loterij. Ook bevinden Egyptenaren zich in de topvijf van nationaliteiten die een aanvraag indienen bij de Canadese immigratiedienst. Sinds 2005 hebben duizenden jonge Egyptenaren hun leven geriskeerd in pogingen om de zuidelijke stranden van Griekenland en Italië te bereiken, om daar of in verder naar het noorden gelegen landen werk te zoeken. Volgens een rapport uit januari 2008, opgesteld door de Egyptische Organisatie voor Mensenrechten, ‘is in dit eerste decennium van de nieuwe eeuw een half miljoen Egyptenaren erin geslaagd illegaal Europa binnen te komen.’ Steeds vaker worden honderden jonge, arme Egyptenaren in gammele bootjes op de Middellandse Zee opgepikt door de Libische kustwacht om vervolgens te worden opgesloten in Libische gevangenissen (niet bepaald een ontsnapping aan hun leven in Egypte).

Deze uittocht is mede te verklaren als een wanhopige reactie op de harde economische omstandigheden (de officiële werkloosheid in de leeftijdsgroep onder 30 jaar bedraagt omstreeks 21%, bijna tweemaal zo hoog als het algemene werkloosheidscijfer).⁴ De werkloosheid is deels het gevolg van de ingrijpende economische veranderin-

gen sinds de jaren negentig en van het slechte onderwijs – zo komen de meeste economie- en managementstudenten op de staatsuniversiteiten tijdens hun studie niet in aanraking met een computer, waardoor ze er niet in slagen banen in de particuliere sector te bemachtigen. Toch komt een deel van het probleem ook voort uit verouderde attitudes: veel universitair geschoolden zijn liever werkloos dan dat ze een baan als fabrieks- of handarbeider aannemen.

Een dergelijke ‘vlucht uit het systeem’ is echter niet voorbehouden aan de armen. Meer dan een miljoen Egyptische afgestudeerden woont in Europa en de Verenigde Staten, van wie de overgrote meerderheid zich hoogstwaarschijnlijk nooit meer in Egypte zal vestigen⁵ en bij wie de band met hun land van herkomst steeds losser wordt. De overmaat aan problemen in Egypte, ook na de opstand van 2011 (toenemend sektarisme, stijgende misdaadcijfers, broze economische omstandigheden en vrees voor wat de toekomst gaat brengen), zet nieuwe generaties aan hun voorbeeld te volgen. Mayar, een econome van in de dertig die behoorde tot de beste 5% die in haar jaar afstudeerde, doorliep het lange bureaucratische proces om staatsburger van Canada te worden omdat ze ‘haar dochter niet in Egypte wilde laten opgroeien’.

Er is echter nog een andere manier om ‘uit het systeem te vluchten’. Dit betreft een soort binnenlandse migratie door degenen die in het land blijven maar pogen zichzelf af te zonderen van alle moeilijkheden – en daarvoor welvarend genoeg zijn. Dankzij de macro-economische vooruitgang van Egypte zijn de consumentenuitgaven per persoon tussen 2000 en 2008 gestegen van 2647 naar 3672 dollar; voor de rijkste 20% van de bevolking waren die cijfers 5770 en 8000 dollar. Degenen die van die stijging profiteerden, hebben zich in toenemende mate teruggetrokken uit de woelige samenleving en leiden een beschermd, geïsoleerd leven. De goedbetaalde telecommunicatie-ingenieur van midden dertig (en zijn vrienden: de IT-consultant, de accountant bij een toonaangevend plaatselijk bedrijf, het hoofd verkoop bij een multinational, de bankier en de dokter) is steeds meer gericht op het internet, satellietschotels en zelfs de postorderdienst van Amazon UK. Als zijn financiële situatie aanmerkelijk verbetert,

wordt het zijn volgende directe doel om een huis te kopen in een van de nieuwe, rijke en omheinde buitenwijken van Caïro, van waaruit hij en zijn vrouw hun kinderen naar een nieuwe particuliere school zullen sturen en hun vrije tijd zullen doorbrengen in besloten sportclubs en sociëteiten. Het psychologische isolement en de emotionele afscheiding doen bij deze mensen geleidelijk en subtiel het gevoel ontstaan dat er een grote beschavingskloof bestaat tussen hen (en hun keurige wereld) en de rest van hun samenleving.

De vlucht van de stadscentra naar de rustige buitengebieden maakt ook deel uit van een meeromvattende verandering in de relatie van Egyptenaren met het land waarop ze wonen. De stedelijke agglomeraties (vooral Caïro en Alexandrië, maar ook al-Mahala, Tanta, al-Zakazeek en Assioet) en hun omringende gebieden zijn aan voortdurende verandering onderhevig door zowel bevolkingsgroei als binnenlandse migratie (hoofdzakelijk vanuit al-Saeed en de afgelegen streken van de Nijldelta – momenteel rond de 800.000 mensen per jaar). Hierdoor stroomden de Egyptische bevolkingscentra voller en voller terwijl de randgebieden steeds gefragmenteerder raakten. Tussen de jaren zestig van de vorige eeuw en het eerste decennium van de huidige groeide Caïro van 6 miljoen inwoners naar meer dan 15 miljoen. De bevolkingsdichtheid van de stad is met meer dan duizend inwoners per vierkante kilometer een van de hoogste ter wereld, en Alexandrië blijft daar niet ver bij achter. De uitbundigheid, energie en golven van creativiteit die Caïro en Alexandrië gedurende de twintigste eeuw kenmerkten, zijn geleidelijk geweken voor verstikkende drukte, overrompelende massaliteit en een beklemmend gevoel opeengepakt te zitten. Tegelijkertijd verruilden de rijken en de hogere middenklasse de stadscentra en de oude buurten voor nieuwe buitenwijken. Daar kozen ze doorgaans voor omheinde gemeenschappen aan de stadsranden, afgesneden van niet alleen de mensenmassa's en de continu verslechterende infrastructuur, maar ook van de historische buurten en wijken waar Egyptenaren gedurende decennia (en soms zelfs eeuwen) vorm hadden gegeven aan de hen omringende fysieke ruimte.

Caïro's centrum, Zamalek, Garden City en Maadi kregen steeds

meer het aanzien van vergane glorie. Weliswaar worden er nog steeds nieuwe boetieks, restaurants en winkelcentra geopend, maar het zwaartepunt van de stad heeft zich verplaatst naar de ‘Zesde Oktober’, ‘Palm Hills’, ‘City Views’, ‘Allegría’, de ‘Vijfde Vestiging’, al-Obour en al-Shorouk. Dit zijn nieuwe, rijke, onberispelijke en ruime gemeenschappen, maar ze missen de sporen (en de littekens) die de lange en rijke geschiedenis van Alexandrië en Caïro op de oude wijken heeft nagelaten.⁶

Als gevolg daarvan wonen, werken en recreëren voor het eerst in de Egyptische geschiedenis grote groepen mensen ver buiten het stadscentrum. Men mijdt de monumentale gebouwen en plekken – de eeuwenoude moskeeën en kerken, de barokke gebouwen en paleizen van Ismael Pasha, de Nijlboulevard, de drukke straten van Adly, Embaba en Shoubra – en de gehechtheid van de Egyptenaren aan hun materiële erfenis neemt af. Toen in 2007 al-Musafir Khana (een achttiende-eeuwse mammelukse herberg) en in 2008 Majlis al-Shoura (een modern islamitisch architectonisch juweel) afbrandden, trok dat vrijwel geen aandacht (*Regaining al-Musafir Khana*⁷ van Gamal al-Ghitani evoceert niet alleen het verloren gebouw, maar mag ook gelden als een eerbetoon aan Egyptes ‘oude toewijding aan zijn emotionele erfgoed’).

In een lezing in Parijs in het midden van de jaren negentig kwam Mohamed Hassanein Heikal met een onthullende analogie. Hij merkte op dat de Franse stadsarchitect Haussmann, de ontwerper van de Rue de Rivoli en de Boulevard de Sebastopol, dezelfde man was die de Mohamed Ali-sstraat in Caïro ontwierp. Maar waar de Rue de Rivoli en de Boulevard de Sebastopol een ‘voorhoede van de beschaving zijn gebleven in de Lichtstad’, daar zijn ‘de lichten in de beschavingsvoorposten van Caïro gedoofd’; Caïro’s oude Operahuis heeft moeten wijken voor een bovengrondse parkeergarage.

Niet alleen de rijken en de hogere middenklasse verlieten de stadscentra. De nieuwkomers (de miljoenen die van het platteland naar Caïro en Alexandrië trokken) en de nieuwe armen (de andere miljoenen die onder de barre sociaal-economische omstandigheden van de afgelopen drie decennia waren geruïneerd) waren gedwongen in

Register

- 6 april-beweging 11
- aardgas 271
- Abaza, Mahmoud 214
- Abbasiden 97, 238, 240
- Abdeen-paleis 157
- Abdou, sjeik Mohamed
Egyptische christenen 167
islamisme 46-48, 100, 104, 105, 111
jonge Egyptenaren 241, 261
liberale experiment 53
- Aboud, Ahmed 56
- Abu Dhabi 92
- Abyad, George 165
- Acia 166
- Adeeb, Emad el-Din 141
- Adely, Habib al- 12
- Aden 76
- Afghanistan 108-109, 114, 202, 203, 241
- Aflaq, Michel 71
- Ahmed, Makram Mohamed 113
- Ahmose, farao 253
- Ain Shams-universiteit 205
- Ajjoebieden 32, 61, 110, 170
- AK-partij 218, 256, 261
- Akef, Mahdi 118, 234
- Akkad, Abbas Mahmoud al- 47-48, 53, 104, 105,
111, 238, 241
- Al-Ahram* 105, 107, 138, 165, 225
- Al-Arabi* 213
- al-Jazeera 121
- Alexander de Grote 61, 62
- Alexandrië
Egyptes wereld 19, 35, 36, 39, 41
Egyptische christenen 167
islamisme 98, 131
jonge Egyptenaren 224, 227
liberale kapitalisme 157, 160
Nasser en Arabisch nationalisme 61, 71, 72, 92
vastgoed 139
- Alexandrijnse school 169
- alfabetiseringsgraad 21, 68, 124, 232
- Algerije 67, 76, 92, 193, 277
buitenlands beleid 271
- Ali, imam 97
- Ali, Mohamed 32-36
Britse invloed 41, 42
egyptianisme 43
Egyptische christenen 165, 170-171
Ismaels project 37, 38
Nasser en Arabisch nationalisme 61, 62, 65,
71, 80, 84
Ottomanen 39, 40, 170-171
salafisme 45
samenleving in transitie 280
- Ali Bek, Bulutkapan (Ali Bek de Grote) 33, 34
- Amar, Paul 22
- Amer, Abdelhakim 255
- Amer, maarschalk 82
- Amerikaanse universiteit van Caïro 159
- Aouni, Waleed 51
- Arabisch nationalisme
Egyptische christenen 172
jonge Egyptenaren 230, 242
Mubarak, het tijdperk 196, 198, 201
Nasser en Arabisch nationalisme 67, 71, 69,
74, 79-81, 88-94
oorsprong 21
samenleving in transitie 271
vs en Israël 79-81
wahabisme 97
- 'Arabisch rapport van menselijke ontwikkeling,
Het' 234, 245
- Arabische Liga 48, 257
- arabisering
Egyptische christenen 172-173
versus islamisering 69, 72
- arabisme 48, 242
- Arafat, Yasser 78, 201, 272

- arbeidersprotest 131
 architectuur 72
 armoede
   jonge Egyptenaren 223, 224, 242
   liberaal kapitalisme 142, 147, 150, 151,
   160-162
   liberale experiment 55
   samenleving in transitie 21, 280
 armoede-index (VN) 21
 Artin, Yaqoub 45, 165
 Ashmawi, Mohamed Saeed, al- 105, 116
 Assad, Hafez al- 272
 assassijnen 112
 Assioet 115, 116
 Aswan 78
 Aswandam 65, 66, 78
 Aswany, Alaa al- 235
 Athanasius 169
 Attrash, Farid al- 51, 196
Autumn Quail (Mahfouz) 251
 Awaa, Mohamed Seleem al- 105, 125, 241
 Azhar-universiteit 47, 256
   Egyptische christenen 173, 178
   grootsjeik 70, 96, 120-121
   islamisme 46, 95-97, 99, 109, 117, 120-123
   liberale experiment 53
   Mohamed Ali's en Ismaels project 38
   Mubarak, het tijdperk 148, 197, 205
   Nasser en Arabisch nationalisme 70
   salafisme 44-45
 Azzam, dr. Abdullah 114

 Baath (Herrijzenis)-partij 71
 Badrawi, familie 56
 Bagdad 110
 Bagdadpact 79
 Bahrein, buitenlands beleid 272, 274
 Bandung 68
   conferentie van 74
 bankensector 126-128, 151, 152, 155, 157-158
 bankwezen 267
   conventioneel bankieren 121, 126
   islamitisch bankieren 95, 126
 Banna, Gamal al- 105, 180, 241
 Banna, sjeik Hassan al- 45, 54, 72, 100, 119
 Barcelonaproces 272
 BBP (bruto binnenlands product) 21, 65, 66
 beeldhouwkunst 51
 Begin, Menachim 107
 Behout 56
 Beiroet 68, 92

 belastingheffing 246
 Ben Ali 12
 Ben-Gurion, David 83
 beurs van Alexandrië 50
 bevolking 21, 39-40, 124, 140, 141, 160, 183, 217,
   226, 230-231
 Beweging van Niet-Gebonden Landen 67
 bibliotheken 36
 Bin Laden, Osama 78, 114
 Bishri, Tariq al- 125
 bloggers 135
 blogs 132, 157, 217, 235, 246
 Boutaflika, Abdelaziz 277
 'Bright Star' 202
 British Council 249
 Brits-Egyptisch verdrag (1936) 54
 Britse bezetting, volksoptanden 42
 buitenlands beleid
   Mubarak, het tijdperk 204-206
   samenleving in transitie 270-279
 buitenlandse directe investeringen 150, 152, 190,
   204, 271
 buitenlandse hulp 145, 148
   Verenigde Staten 202
 buitenwijken 227-229
 burgermaatschappij 50-51, 53-54, 99, 247,
   280
 Bush, George W. 90, 155-156, 184

 Caïro 96
   effectenbeurs 50
   Egyptes wereld 19, 36, 39
   Egyptische christenen 167
   islamisme 98
   jonge Egyptenaren 227-229
   liberaal kapitalisme 157, 160
   Nasser en Arabisch nationalisme 68, 72, 74,
   90, 92
   rellen 56-57, 144
   vastgoed 139
   wereldinvloed 17-18
 Camp Davidkoorden (1978) 107, 121, 146
 Carlyle, Thomas 60
 Centruumpartij (*Hizb al-Wasat*) 127
 Cevdet, Ahmed 46
 Chahine, Yousef 229
 China 276
 China-Afrika Ontwikkelingsfonds 276
 christendom *zie* Egyptische christenen
 Chroesjtsjov, Nikita 67, 78
 CIA 77

- cinema
- Egyptische christenen 166, 179
  - islamisme 96, 106, 115, 157
  - jonge Egyptenaren 226, 229, 234-235, 237, 239, 241, 243
  - liberaal kapitalisme 157, 162
  - liberale experiment 51
  - Mubarak, het tijdperk 193
  - Nasser en Arabisch nationalisme 59, 72, 74, 86, 187
  - wereldinvloed 21
- Citadel Capital 23
- Cleopatra 62
- Club van Parijs 149
- communisme 79
- Compagnie de Suez 59, 66
- computerindustrie 235
- conservatisme 103-104, 132
- constitutie (1923) 43, 49, 120, 265
- consumentisme 103-104
- Conventie van Constantinopel 66
- Cooper, Artemis 19
- 'Correctieve Revolutie' (1971) 103
- corruptie 106, 131
- jonge Egyptenaren 223, 224, 231, 245
  - liberaal kapitalisme 143, 144, 152, 153, 156, 159-160, 162-163, 256
  - Mubarak, het tijdperk 209-210
- Corruption Perception Index 159
- coup (1952) 37, 57-58, 62, 65, 89, 94, 101, 220
- criminaliteit, jonge Egyptenaren 250
- Cromer, Lord 177
- Cuba 74
- cultuur *zie* kunst en cultuur
- Cyrillus van Alexandrië 169
- Dahab 139
- Dahab, Mohamed Bek Abu al- 33
- Damascus 110
- Damietta 35
- Dar al-Islam* 53
- Dar al-Kutub (Nationale Bibliotheek) 36
- 'Days, The' (*Al-Ayam*) (Hussein) 52
- Democratische Partij 54
- demografie 217, 230-231
- dhimmi* 53
- dienstplichtsysteem 35, 37, 39
- digitale media 123-124, 182, 217
- Din, Ahmed Bahaa el- 107
- Dioscurus 169
- Disraeli, Benjamin 66
- Dodenstad 229
- Donkol, Amal 24
- Dostour, Al-* 213, 247
- druzen 76, 166
- Dubai 92, 231
- easternism 242
- 'easternists' 48-49, 71
- Ebeid, Makram 63, 120, 171, 238
- economie
- islamisme 123, 126-128
  - jonge Egyptenaren 242, 250
  - liberaal kapitalisme 138, 146, 148-149
  - liberale experiment 50-51
  - Nasser en Arabisch nationalisme 63, 66
  - recente veranderingen 19-21
  - samenleving in transitie 266-267
- Eden, Anthony 67
- Eerste Wereldoorlog 40
- Eggar, Samantha 17
- egyptianisme
- Egyptes wereld 39-44
  - Egyptische christenen 166, 167, 171, 179, 182-183
  - jonge Egyptenaren 233, 237-239, 247
  - liberale experiment 53
- Egyptisch Centrum voor Economische Studies 154
- Egyptisch Geografisch Genootschap 36
- Egyptisch Museum 13, 114
- Egyptisch-Israëliisch vredesverdrag (1979) 107
- Egyptische Arbeiderspartij 63
- Egyptische Beweging voor Verandering *zie* Kefaya
- Egyptische christenen 21, 165-185
- Egyptische Kerk 168-169
- emigratie 176-179
- geweld 175-176
  - islamisme 97, 115-116, 118, 120-121
  - jonge Egyptenaren 230
  - komst van de islam 169-171
  - liberaal kapitalisme 155
  - liberale experiment 54
  - Nasser en Arabisch nationalisme 69, 70
  - oorsprong van het christendom 167-168
  - Ottomaans bewind 170-171
  - politisering van de Kerk 174-176, 181
  - relaties met het regime-Mubarak 178-179
  - rol in de samenleving 179-184
  - rol in het egyptianisme 165-168
  - terugtrekking van 171-179